

KRZYSZTOF BRZECHCZYN
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Filozofii

Kościół mniejszościowy w polityce władz PRL

Kościół i związki wyznaniowe należące do mniejszości religijnych nie zajmują z reguły eksponowanego miejsca na kartach syntez i monografii z zakresu najnowszej historii Polski. Nie oznacza to jednak, że nie ma na rynku wydawniczym opracowań, które, przy podejmowaniu innych problemów badawczych, przedstawiają ogólną politykę organów władzy PRL wobec mniejszościowych Kościołów i związków wyznaniowych. Podstawowe w tym kontekście pytanie badawcze, postawione przez Ryszarda Michałaka, brzmi następująco: „czy Kościół protestancki był narzędziem władz partyjno-państwowych w walce z Kościołem rzymskokatolickim”¹.

Zwróćmy jednak uwagę, że metafora „narzędzia” zakłada, iż można się nim efektywnie posługiwać dopiero wtedy, gdy znajduje się ono w dobrym stanie. Użytkownik danego narzędzia musi zatem dbać o jego stan, konserwować je i naprawiać. W innym przypadku narzędzie będzie bezużyteczne. Właściciel samochodu, dajmy na to, nie będzie rysował karoserii, przebijął kół, brudził szyb itp. Zachowywałby się w ten sposób nieracjonalnie, gdyż samochód nie byłby zdolny do wykorzystania.

Postawione przez Michałaka pytanie należałoby przeformułować zatem w następujący sposób: Czy Kościół Mniejszościowy (dalej KM) był wykorzystywany przez władze PRL w zwalczaniu Kościoła Rzymskokatolickiego (dalej KRK) i czy były z tego powodu (bycia „narzędziem”) faworyzowane przez władze PRL?

Metafory/porównania z narzędziem nie należy jednak eksploatować zbyt głęboko, gdyż narzędzie jest, jak wiadomo, obiektem pozbawionym świadomości. Tymczasem Kościół składa się z ludzi, o których z całą pewnością można powiedzieć, że jakąś świadomością dysponują. Sprawia to, że pytanie to można rozumieć na dwa sposoby:

1. Czy Kościół Mniejszościowy (dalej KM) świadomie dawały się wykorzystywać przez władze PRL w zwalczaniu Kościoła Rzymskokatolickiego (dalej KRK);

¹ R. Michałak, *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, Warszawa 2002, s. 27.

2. Czy Kościoły Mniejszościowe (dalej KM) były wykorzystywane przez władze PRL w zwalczaniu Kościoła Rzymskokatolickiego (dalej KRK).

W pierwszym pytaniu zakłada się, że dany KM świadomie godził się na odgrywanie roli narzędzia władz w zwalczaniu KRK, oczekując z tego korzyści. W drugim przypadku dany KM był nieświadomy tego, że odgrywa rolę narzędzia. Prowadzić to mogło, lecz wcale nie musiało, do faworyzowania przez władzę danego KM. Eksploatując metaforę narzędzia, można bowiem wyróżnić narzędzie wielokrotnego i jednorazowego użytku. Ten pierwszy typ narzędzia jest przedmiotem troski właściciela, o tym drugim wiadomo, że jego stosowanie powoduje nieodwracalne zużycie.

Objasniając tę metaforę, można zatem wyróżnić dwie strategie stosowane przez władze wyznaniowe PRL: strategię instrumentalizacji i manipulacji. Instrumentalizacja polegałaby na wykorzystywaniu za zgodą danego KM (jego przywództwa lub części) w zwalczaniu KRK w zamian za pewne wymierne korzyści. Manipulacja danym KM polegałaby na wykorzystywaniu go do zwalczania KRK, lecz dany KM nie odnosiłby z tego tytułu żadnych korzyści. Co więcej, jego przywództwo nie byłoby świadome, że padło ofiarą manipulacji.

Wracając zaś do postawionego pytania, warto zwrócić uwagę, że zawiera ono w sobie dwa pytania, które są niezależne od siebie, i można je sformułować następująco: Czy KM były wykorzystywane przez władze PRL w zwalczaniu KRK? Czy KM były faworyzowane przez władze PRL?

Krzyżując odpowiedzi na te pytania, otrzymujemy cztery typy polityki wyznaniowej władz stosowanej wobec KM:

		Czy KM były wykorzystywane przez władze PRL w zwalczaniu KRK?	
		Tak	Nie
Czy KM były faworyzowane przez władze PRL?	Tak	I. Były wykorzystywane przez władze PRL i były faworyzowane	II. Nie były wykorzystywane przez władze PRL i były faworyzowane
	Nie	III. Były wykorzystywane przez władze PRL i nie były faworyzowane	IV. Nie były wykorzystywane przez władze PRL i nie były faworyzowane

Scharakteryzujemy bliżej poszczególne odmiany polityki wyznaniowej władz PRL.

1. Polityka instrumentalizacji – w jej następstwie dany KM świadomie godzi się na odgrywanie roli narzędzia w zwalczaniu przez władze partyjno-państwowe KRK i odnosi z tego tytułu określone korzyści; przykładem może być wykorzystanie Kościoła polskokatolickiego kierowanego przez narzuconego przez UdsW ks. Maksymiliana Rode w latach 1958-1965².

² K. Białecki, „Sprawa ks. Maksymiliana Rode” jako przykład stosunku władz komunistycznych do tzw. księży pozytywnych, w: S. Jankowiak, J. Miłosz, *Z dziejów Kościoła katolickiego w Wielkopolsce i na Pomorzu Zachodnim*, Poznań 2004, s. 67-74; tenże, *Lepsi katolicy?*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 2004,

2. Polityka faworyzowania – dany KM nie jest przez władzę wykorzystywany w zwalczaniu KRK (np. z powodu małej liczby wiernych, ekskluzywności doktryny), lecz pomimo to – np. z powodu zobowiązań międzynarodowych, względów propagandowych – jest uprzywilejowany przez władze. W historii PRL polityka taka była stosowana wobec Muzułmańskiego Związku Religijnego, jeżeli za faworyzowanie uznać należy sam brak prześladowania i utrudnień³.

3. Polityka manipulacji – dany KM lub jego ogniwa jest wykorzystywany przez władze w zwalczaniu KRK, lecz nie odnosi z tego tytułu żadnych korzyści i podlega jak inne związki wyznaniowe takim samym restrykcjom.

4. Polityka prześladowania – stosowana jest wobec KM, który nie poddaje się ani instrumentalizacji, ani manipulacji władz i z tego powodu jest represjonowany; przykładem mogą być Świadkowie Jehowy⁴.

Wspomniana precyzacja nie jest wcale zbędnym dodatkiem, gdyż dotykamy tutaj delikatnych z natury materii światopoglądowych i doktrynalnych. Trzeba bowiem odróżnić autentyczną krytykę KRK dokonywaną przez poszczególne KM z pozycji ich własnych przekonań światopoglądowo-doktrynalnych i doświadczeń historycznych od krytyki dokonywanej niejako na zamówienie władz, będącej przejawem instrumentalizacji tych Kościołów i wykorzystywaniu ich w zwalczaniu KRK. Choć pierwszy typ krytyki mógł być wykorzystywany przez władze w podkopywaniu pozycji KRK w społeczeństwie polskim, to dokonywało się to niezależnie od intencji krytykującego. Sam bowiem fakt istnienia mniejszości wyznaniowych podkopywał mit Polakokatolika i płynącego z niego uzasadnienia dla wyróżnionej pozycji Kościoła rzymskokatolickiego w społeczeństwie polskim. Jednakże tak dokonywana krytyka KRK nie prowadziła do uprzywilejowania danego KM przez władze. Przykładem mogą być Świadkowie Jehowy, którzy, choć radykalnie i zdecydowanie potępiali KRK, nie odnosili z tego faktu żadnych korzyści – byli wyznaniem prześladowanym przez władze PRL. Przykładem instrumentalizacji krytyki jednego z KM była zgoda na upowszechnianie w kolportażu „Ruch” pod koniec lat 70. adwentystycznego pisma „Znaki Czasu” za cenę przedstawianej w każdym numerze pisma krytyki KRK i papieża Jana Pawła II.

Warto tutaj wspomnieć o dwóch przyjętych uproszczeniach:

1. „KM” jest takim pojęciowym workiem, do którego wrzuca się wszystkie Kościoły i związki wyznaniowe tylko z tej racji, że posiadały mniej członków niż KRK; tymczasem są to Kościoły o różnej proveniencji teologicznej, historycznej,

nr 3 (38), s. 32-41. Przejawami faworyzowania Kościoła polskokatolickiego było wypłacanie przez państwo księżom tego wyznania regularnych pensji (od 1959 roku), zgoda i bezpłatne przekazanie placu na budowę katedry w Warszawie, zezwolenie na organizację seminarium i wspomaganie finansowe wydawnictw tegoż Kościoła. Zob. K. Białecki, *Kościół Narodowy w Polsce w latach 1944-1965*, Poznań 2003, s. 95.

³ *Zwalczani i koncesjonowani. O mniejszościach wyznaniowych w PRL. Z Kazimierzem Urbanem rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 2004, nr 3 (38), s. 12-14.

⁴ J. Rzędowski, *Najdłuższa konspiracja w PRL?*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 2004, nr 3 (38), s. 42-50.

etnicznej; Pewnym Kościołom mniejszościowym mogło być bliżej do KRK niż do innych KM.

2. Posługując się pojęciem KM, pomija się wewnętrzne zróżnicowanie danego Kościoła; pod pojęciem KM można rozumieć: ogół wszystkich wyznawców (i), duchowieństwo (ii), hierarchię (iii) poszczególny zbor lub parafię (iv) i różne jego agendy (v). Zniesienie tego założenia prowadziłoby do specyfikacji pojęć instrumentalizacji, manipulacji, represji i faworyzowania danego KM przez władze PRL, które mogłyby obejmować nie cały KM, lecz poszczególne jego ogniw.

Przedstawiona klasyfikacja umożliwia pewne rozeznanie w narosłej już nieco literaturze przedmiotu dotyczącej zasad i następstw polityki wyznaniowej prowadzonej przez władze PRL wobec KM. Kazimierz Urban charakteryzuje politykę wyznaniową władz PRL jako zmierzającą do instrumentalizacji pewnych przynajmniej KM. Jego zdaniem celem władz wyznaniowych PRL było: „tworzenie z mniejszości religijnych przeciwwagi dla Kościoła RK przy wykorzystywaniu wszelkich zaszczości historycznych, podziałów i konfliktów”; należeć to miało do „pryncypiów” polityki wyznaniowej władz PRL⁵ w latach 1944-1970. Twierdzi on, że władze interesowały się losem poszczególnych wyznań, wyrażając zaniepokojenie z powodu spadku wiernych Kościoła Ewangeliczno-Augsburskiego w roku 1970⁶, oraz odnotowuje próby wykorzystywania w tym czasie Kościoła polskokatolickiego i prawosławnego⁷. Wtóruije mu Piotr Kądziela, twierdząc, że: „władze stosowały perfidne metody utrudniania normalnej pracy KK na Ziemiach Odzyskanych poprzez popieranie mniejszości wyznaniowych i rozstrzyganie konfliktów religijnych w sposób niezgodny z elementarnymi zasadami ekumenizmu”⁸. Jednakże jest to luźno rzucona uwaga bez empirycznego uzasadnienia.

Bardziej subtelne i wyważone stanowisko zajmuje Ryszard Michałak, który uważa, że w latach 1944-1989 nie można mówić o niezmiennej i jednolitej polityce wyznaniowej władz PRL. Zdaniem tego autora władze wyznaniowe do 1956 roku prześladowały Kościoły protestanckie. Michałak na zadane przez siebie pytanie: „czy Kościoły protestanckie były narzędziem władz partyjno-państwowych w walce z Kościołem rzymskokatolickim”⁹, udziela negatywnej odpowiedzi. Stwierdza ponadto, że nie ma źródeł pozwalających udzielić pozytywnej odpowiedzi: „W przypadku bowiem, gdy pod uwagę zostaną wzięte działania programowe Kościołów, podejmowane w wyniku presji czy nakazu władz, to ewentualna pozytywna odpowiedź na postawione wyżej pytanie musiałaby mieć jednoznaczne oparcie w źródłach – instrukcjach władz do Kościołów, bądź »notatkach« organów prowadzących politykę wyznaniową (...). Tymczasem dokumentów takich nie znalazł dotąd

⁵ K. Urban, *Kościół Prawosławny w Polsce*, Kraków 1996, s. 17.

⁶ Tenże, *Wybrane problemy polityki władz wobec Kościoła na tle jego stanu posiadania*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej”, 1999, nr 521 s. 39.

⁷ Tamże, s. 28.

⁸ P. Kądziela, *Kościół a Państwo w Polsce 1945-1960*, Wrocław 1990, s. 17-18.

⁹ R. Michałak, *Kościół protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce ...*, cyt. wyd., s. 27.

żaden badacz. Z drugiej strony, brak tego typu dokumentów w latach stalinizmu, nie oznacza wcale, że myśl o takim właśnie wykorzystaniu Kościołów była obca decydom wyznaniowym w następnych latach Polski Ludowej. Tego rodzaju założenia znajdują odbicie np. w polityce państwa wobec Kościoła polskokatolickiego i w mniejszym stopniu Kościoła prawosławnego”¹⁰.

Według Michałaka cezurą w polityce wyznaniowej władz miał być rok 1956. Przed rokiem 1956 zwalczana była wszelka religia. Po roku 1956 miano zaprzestać administracyjnego zwalczania Kościołów mniejszościowych. Jednakże krytyka KRK pojawiająca się w pismach protestanckich nie była, zdaniem Michałaka, przejawem instrumentalnego wykorzystywania KM. Podsumowuje on: „wydaje się, że zamiast konstatacji, iż władze partyjno-państwowe wykorzystywały KP do zwalczania KRK, należałoby raczej przyjąć, że władze te korzystały z wymierzonych w KRK wypowiedzi protestantów. I to nie tyle z samego przesłania, zawartego w »deklaracji« czy »rezolucji« (czasopisma protestanckie czytali najczęściej sami protestanci, których nie trzeba przekonywać, że Kościół rzymskokatolicki pełni w odniesieniu do nich negatywną rolę), co raczej z implikacji takiej wypowiedzi sprowadzającej się do tego, że oto nie tylko władze partyjno-państwowe, lecz inne Kościoły dostrzegają np. antypaństwową postawę hierarchów rzymskokatolickich. W tym też sensie zgodzić się można z tezą o przeciwwadze dla Kościoła rzymskokatolickiego”¹¹.

Po roku 1956 władze miały się wtedy skupić na walce z KRK. Jak precyzuje Michałak: „W rezultacie zaprzestano zwalczania społeczności nierzymskokatolickich – poza frakcjami i wspólnotami odśrodkowymi – ograniczając się w odniesieniu do nich do zwiększenia nadzoru”¹². W warunkach PRL – tak milcząco zakłada autor – sam brak prześladowania można uznać za uprzywilejowanie. W świetle zaproponowanej klasyfikacji przed rokiem 1956 władze prowadziły politykę prześladowania Kościołów protestanckich, zaś po 1956 – politykę ich zinstrumentalizowania.

Jeszcze bardziej wysubtelnione stanowisko zajmuje Konrad Białecki, który uważa, że „periodyzacja polityki państwa wobec mniejszości wyznaniowych w Polsce zasadniczo pokrywa się z periodyzacją przedstawianą przez badaczy zajmujących się dziejami stosunków państwo-Kościół rzymskokatolicki”¹³. Twierdzi on, że „w pierwszych latach powojennych władze nie robiły przeszkód w sprowadzaniu pomocy charytatywnej skierowanej do Kościołów i związków wyznaniowych od współwyznawców z zagranicy. Nie utrudniano też zazwyczaj przyjazdów delegatów tych wspólnot. Nie mieszano się też w sprawy kadrowe Kościołów. Ponadto władze centralne często wspierały starania poszczególnych Kościołów mniejszościowych o przydziały świątyni na Ziemiach Odzyskanych, czym pomagały de facto w działalności misyjnej”¹⁴. W tym

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże, s. 29.

¹² Tamże, s. 251.

¹³ K. Białecki, *Kościół Narodowy w Polsce ...*, cyt. wyd., s. 25.

¹⁴ Tamże, s. 25-26.

okresie zapoczątkowano również proces legalizacji Kościołów i związków wyznaniowych, które nie miały prawnego uznania w okresie II Rzeczypospolitej. W latach 1948-1956 pojawiła się tendencja do całkowitej kontroli i represji Kościołów mniejszościowych. Przejawem represji było usuwanie niewygodnych hierarchów, zamykanie czasopism, likwidowanie seminariów czy wreszcie aresztowanie duchownych – kapłanów. Po roku 1956 nastąpić miała realna poprawa sytuacji Kościołów i związków wyznaniowych. Według Bialeckiego: „w omawianym okresie państwo realizowało wobec Kościołów mniejszościowych i związków wyznaniowych w Polsce politykę polegającą na tolerowaniu, a czasem nawet wspieraniu ich, oczywiście w zamian za pełną uległość. Serwitutami płaconymi władzy były m.in.: udział w akcjach propagandowych, kształtowanie »właściwej postawy obywatelskiej« wśród wiernych, propaganda antykatolicka, itd.”¹⁵

W świetle powyższej klasyfikacji w latach 1944-1948 dominować miała polityka instrumentalizowania Kościołów mniejszościowych, w latach 1948-1956 – polityka prześladowania, a po roku 1956 z powrotem – polityka instrumentalizowania¹⁶.

Warto zauważyć, że analizowani autorzy oscylują wokół dwóch odmian polityki wyznaniowej prowadzonej wobec KM prześladowania (iv) albo instrumentalizowania (i), jedynie periodyzując je w różny sposób. Pomijają oni rozważanie bardziej złożonych przypadków polityki wyznaniowej typu (ii) czy (iii).

Mozna się zastanowić, czy znajomość źródeł wytworzonych przez organa bezpieczeństwa państwa zgromadzonych w archiwach IPN zmienia coś w tym obrazie? Nadzór nad Kościołami i związkami wyznaniowymi sprawował powołany w roku 1962 Departament IV MSW¹⁷, który składał się z początkowo z trzech wydziałów. Wydział I rozpracowywał kler świecki i zakonny, Wydział II – stowarzyszenia katolickie, Wydział III – nierzymskokatolickie Kościoły i związki wyznaniowe. W roku 1963 powołano Wydział IV zajmujący się analizą zbieranych informacji, a w roku 1971 – Wydział V, który przejął problematykę zakonów, zaś Wydział I rozpracowywać miał Sekretariat Prymasa, Sekretariat Episkopatu, centralne komisje i agendy Kościoła, kurie diecezjalne, relacje z Watykanem, uczelnie katolickie ATK i KUL. W roku 1973 powołano Samodzielną Grupę „D” przekształconą w czerwcu 1977 roku w Wydział VI Departamentu IV MSW. Zadaniem tej komórki było prowadzenie akcji dezintegrują-

¹⁵ Tamże, s. 31.

¹⁶ W późniejszych wypowiedziach do tego stanowiska przychyła się również Michałak. Zob. *Dziel i rządź. O polityce wobec Kościołów protestanckich w PRL. Z Ryszardem Michałakiem rozmawia Barbara Polak*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, 2004, nr 3 (38), s. 20.

¹⁷ Wcześniej inwigilacją Kościołów i związków wyznaniowych zajmowały się: Sekcja III Wydziału I Resortu Bezpieczeństwa Publicznego PKWN (20 XII 1944 – 31 XII 1944), Wydział III Departamentu I Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (1 I 1945 – 6 IX 1945), Wydział V Departamentu V MBP (6 IX 1945 – 9 I 1953), Departament XI MBP (9 I 1953 – 7 XII 1954), Departament VI KdsBP (7 XIII 1954 – 27 XI 1956), Wydział V Departamentu III MSW (27 XI 1956 – 9 VI 1962), cyt. za: A. Dziurok, *Wstęp, w: Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989*, Warszawa 2004, s. 19-24.

cych i dezinformujących: pisanie anonimowych listów, pobicia, uszkodzenia mienia, uprowadzenia, podpalenia, itp.¹⁸

Źródłem pozwalającym zbadać zamierzenia polityczno-operacyjne Wydziału III Departamentu IV są *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972-1979*, wydane pod redakcją Mirosława Bielezki, Anny K. Piekarskiej, Pawła Tomasika i Cypriana Wilanowskiego. Lektura tej publikacji pozwala wyjść poza zarysowaną w literaturze przedmiotu opozycję strategii typu (i) lub (iv).

W ocenie aktualnej i perspektywicznej działalności Kościoła rzymskokatolickiego, wyznań nierzymskokatolickich i stowarzyszeń katolików świeckich, pochodzącej z roku 1972, można przeczytać: „rozpoznanie działalności hierarchii i kleru Kościoła rzymskokatolickiego, wyznań nierzymskokatolickich oraz świeckich stowarzyszeń katolickich wskazuje, że nosi ona często charakter wrogi, szczególnie pod względem ideologicznym, a niekiedy nawet przestępczy, wychodząc poza ramy statutowo-prawne”¹⁹. W cytowanym dokumencie zarówno działalność KRK, jak i KM ujmowana jest na jednej płaszczyźnie, stanowiąc zagrożenie dla porządku polityczno-ideologicznego PRL. W latach 70. obawiano się, że „Kościoły nierzymskokatolickie” mogą zainicjować działalność polityczną w oparciu o kontakty zagraniczne umożliwiające przez liberalizację polityki paszportowej: „tą drogą uruchomić się mogą elementy rewizjonizmu niemieckiego, zaktywizować punkty przerzutu literatury religijnej z Zachodu do ZSRR, elementy nacjonalizmu mniejszości narodowościowych”²⁰. Określając główne kierunki pracy polityczno-operacyjnej departamentu i pionu IV MSW na lata 1972-1973 zwracano uwagę na konieczność wyprzedzającego gromadzenia informacji o szkodliwej politycznie, ideologicznie i społecznie działalności Kościoła katolickiego i Kościołów mniejszościowych, które miały służyć władzom jako „materiał pomocniczy do precyzowania polityki wyznaniowej”. Ponadto planowano rozwijać działania dezintegracyjne, polegające na odpowiednim kształtowaniu postaw osób i struktur kościelnych, wzmacnianiu tendencji odśrodkowych oraz nagradzaniu pojawiających się tendencji lojalistycznych. Generalnie narzędziem polityki było umieszczanie osobowych źródeł informacji (głównie tajnych współpracowników) w kluczowych agendach poszczególnych związków wyznaniowych.

Na podstawie planów pracy Wydziału III Departamentu IV MSW za lata 1972/1973, 1974/1975, 1976/1977 i 1978/1979 można nakreślić globalny obraz działań MSW wobec mniejszości wyznaniowych. Wydział III Departamentu IV MSW pracę operacyjną prowadził wobec władz i agend centralnych Kościołów mniejszościowych, ich działalności na terenie Polski oraz kontaktów z ośrodkami zagranicznymi (interesowano się między innymi kanałami kolportażowymi literatury religijnej, kształtowaniem odpowiedniego wizerunku PRL przez polskich przedstawicieli Kościołów mniej-

¹⁸ P. Tomasik, *Wstęp, w: Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972-1979*, M. Bielezko, A. K. Piekarska, P. Tomasik, C. Wilanowski (red.), Warszawa 2007, s. XI-XIII.

¹⁹ Tamże, s. 2.

²⁰ Tamże, s. 5.

szościowych na Zachodzie, itp.). Praca operacyjna koncentrować się miała w zakresie rozpoznania i zapobiegania:

- „– działaniom pozakulturowym wchodzącym w sferę poczynań niekorzystnych bądź wrogich pod względem polityczno-ideologicznym, społecznym oraz pozaprawnym;
  - tendencjom nacjonalistycznym z tytułu przynależności do poszczególnych grup narodowościowych;
  - programom antylaickim związanym z działalnością misyjną, kolporterską wymierzoną w swej istocie w sferę życia polityczno-ideologicznego;
  - próbą organizowania się grup, które z racji swych postaw i orientacji politycznej mogą w okresie napięć społeczno-politycznych podjąć wrogą działalność”²¹.

Spśród wymienianych 26 Kościołów i związków wyznaniowych Wydział III pracę operacyjną prowadził w następujących wyznaniach²²:

- Kościół Ewangelicko-Augsburski – sprawa obiektowa „August”;
- parafie katolickie obrządku grekokatolickiego – sprawa obiektowa „Ortodoks”;
- Zjednoczony Kościół Ewangeliczny – sprawa obiektowa „Zjednoczenie”;
- Kościół Adwentystów Dnia Siódmego – sprawa obiektowa „Doba”;
- Kościół Metodystyczny – sprawa obiektowa „Metody”;
- Polsko-Autokefaliczny Kościół Prawosławny – sprawa obiektowa „Bizancjum”;
- Polski Kościół Chrześcijan Baptystów – sprawa obiektowa „Dogmat”;
- Kościół Ewangelicko-Reformowany – sprawa obiektowa „Protestant”;
- Kościół polskokatolicki – sprawa obiektowa „Nowator”;
- Świadkowie Jehowy – sprawa obiektowa „Babilon”;
- Kościół Chrystusowy – sprawa obiektowa „Zbory”.

Oprócz Kościołów przedmiotem zainteresowania SB były takie instytucje i organizacje jak: Licht im Osten (sprawa obiektowa „Światło”), Słowiańska Misja Wschodu (sprawa obiektowa „Zjednoczenie”), Operation Mobilization w Wiedniu (sprawa obiektowa „Grzegorz”), rozgłośnie polskie Radia Monte Carlo (sprawa obiektowa „Monaco”) i radia Lizbona (sprawa obiektowa „Trans Europa”). Interesowano się również Chrześcijańską Akademią Teologiczną (sprawa obiektowa „Bursa”) i Polską Radą Ekumeniczną (sprawa obiektowa „Rada”).

W planach pracy Wydziału III z lat 70. pojawiają się projekty zmierzające do wykorzystania osobowych źródeł informacji (głównie tajnych współpracowników) do działań wymierzonych w KRK. W planie pracy na lata 1972/1973 pojawia się zamiar, by poprzez tajnych współpracowników ulokowanych w środowiskach ewangelickich informować przedstawicieli Kościołów ewangelickich na Zachodzie o „stosunkach wyznaniowych w PRL i dyskredytować działalność hierarchii Kościoła rzymskokatolickiego, w związku z jej antyekumeniczną i antysocjalistyczną postawą”²³.

We wspomnianym planie pracy pomysł wykorzystania KM do zwalczania KRK pojawia się raz jeszcze w formie: „inspirowania za pośrednictwem posiadanych źródeł informacji wydawnictw z nierzymskokatolickich wyznań do publikowania artykułów dyskredytujących hierarchię Kościoła rzymskokatolickiego”²⁴.

Wykorzystywanie KM przeciwko KRK w planach Wydziału III nie wiązało się jednak z żadnym uprzywilejowaniem Kościołów mniejszościowych. Przykładowo w planie pracy za lata 1974-1975 stwierdzano, że Wydział III będzie koncentrował się na: „wypracowywaniu koncepcji i prowadzeniu długofalowych działań specjalnych na rzecz ograniczenia wpływów omawianych Kościołów i związków wyznaniowych, m.in. poprzez:

- dezintegrację poszczególnych nierzymskokatolickich związków wyznaniowych,
- wykorzystanie z tych płaszczyzn możliwości osłabiających w określonym stopniu zasięg i oddziaływanie Kościoła rzymskokatolickiego”²⁵.

We wspomnianym dokumencie Wydział III Departamentu IV MSW osłabiać miał jednocześnie wewnętrzną spistość Kościołów mniejszościowych i wykorzystywać je do zwalczania Kościoła rzymskokatolickiego. Pozwala to wyróżnić trzeci typ polityki wyznaniowej prowadzonej przez organa represji PRL wobec wyznań mniejszościowych: politykę manipulacji, polegającą – z jednej strony – na ograniczeniu z powodów polityczno-ideologicznych aktywności danego Kościoła mniejszościowego, a z drugiej zaś strony – przy pomocy umieszczonych w nich tajnych współpracowników wykorzystywaniu, przynajmniej pewnych jego ogniw, w zwalczaniu KRK. Przy tym dany Kościół mniejszościowy był nieświadomy roli, jaką odgrywają w nim pewni ludzie czy ogniwa i nie czerpał z tego tytułu żadnych korzyści. Osobowe źródła informacji były również wykorzystywane do wewnętrznej dezintegracji danego Kościoła. Widać zatem, że uwzględnienie źródeł wytworzonych przez MSW pozwala nie tylko odkryć nowe fakty, ale również w odmienny sposób skonceptualizować pewne przynajmniej fragmenty historii Polski.

Krzysztof Brzechczyn – MINORITY CHURCHES IN THE POLICY OF THE AUTHORITIES OF POLISH PEOPLE'S REPUBLIC

The aim of this paper is to classify the different political strategies adopted by the authorities of the Polish People's Republic towards minority churches. The classification is based on two criteria: whether a given church was utilised in fighting against Catholic Church (i) and whether a given church was rewarded for it by the political authorities (ii). Crossing these criteria, one may obtain four kinds of political strategies: **instrumentalisation** – a given church was utilised by the authorities in fighting with Catholic Church and for these reasons it was rewarding, **favouritism** – a given church was not utilised by the au-

²¹ Plan pracy Wydziału III [Departamentu] IV MSW za lata 1974-1975, s. 110.

²² Plan pracy Wydziału III [Departamentu] IV MSW na lata 1978-1979, s. 277.

²³ Plan pracy Wydziału III [Departamentu] IV MSW na lata 1972/[19]73, s. 36.

²⁴ Tamże, s. 38.

²⁵ Plan pracy Wydziału III [Departamentu] IV MSW na lata 1974-1975, s. 111.

thorities in their fight with Catholicism but it was nevertheless rewarding by the authorities (from different reasons); **manipulation** – a given church was utilised by the authorities in their fight with Catholic Church but it was not rewarding, **persecution** – a given denomination was neither utilised in fighting with Catholicism nor rewarded by authorities. This typology allows classifying standpoints in subject-matter literature. Most authors claimed that policy of the authorities oscillated between persecution (in the 50.) and instrumentalisation (after 1956). However, this classification allows singling out another kind of political strategy, namely strategy of manipulation realized by the aid of secret collaborators placed in minority churches. Interpretation of the sources generated by Ministry of Internal Affairs confirms the existence of such a kind of policy and allow to exit beyond dichotomous division: instrumentalisation-persecution present in Polish subject-matter literature.